

A tanítók olvasási kultúrája a NAT bevezetése előtt

BEVEZETŐ

Csaknem egy évtizede már, hogy Magyarországon a közoktatás tartalmi, szervezeti megújulásának időszakát éljük. A korszakot – többek között – az alternatív pedagógiai programok megjelenése és széles körű elterjedése, a pedagógiai kísérletező kedv felélénkülése, új szervezeti formák és módszerek kipróbálása, a pedagógusok szakmai önállóságának erősödése jellemzi. A központi tanterveket és nevelési terveket a közeljövőben a Nemzeti Alaptanterv váltja fel, amely a nevelés, oktatás és képzés alapelveit, céljait és feladatait határozza meg, s melyeket majd a helyi tantervek konkretizálhatnak. A NAT bevezetése minden pedagógus aktív, kreatív közreműködését igényli az adott oktatási intézményben közvevítendő nevelési és oktatási tartalmak, alkalmazott módszerek kialakításában. Növekszik a pedagógus személyének jelentősége az iskolai munka eredményességében, a tanulók személyiségének komplex fejlesztésében.

A felnövekvő generációk szempontjából meghatározó, hogy a pedagógusok mennyire tudnak megfelelni e feladatoknak, azonosulnak-e a megváltozott szemlélettel. Milyen a kultúrához, az olvasáshoz való viszonyuk, hogyan gondolkodnak az önművelésről, önképzésről, s mit tesznek érte? Az olvasáson alapuló általános és szakműveltségük megalapozott-e, s kellően nyitottak-e az új ismeretek befogadására? Ismerik és alkalmazzák-e az önálló ismeretszerzés, információkezelés módszereit és gyakorlatát, s mindezekből mit hasznosítanak önmaguk és tanítványaik számára? Nem utolsósorban fontos megismerni, hogy a pedagógusok hogyan látják önmagukat, hogyan értékelik pedagógiai tevékenységüket, mely körülmények gátolják őket az optimális tevékenység végzésében.

A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

A „pedagóguskutatás” igénye az 1980-as évek végétől egyre sürgetőbben jelentkezett (Szövényi Zsolt 1987.), melyhez kapcsolódóan – többek között – a fenti kérdésekre kerestem választ az 1990-ben három alkalommal: különböző nagyságrendű, 12 település 15 pedagógusközösségében (a 6–10 éves gyermekekkel foglalkozó nevelők körében) végzett kérdőíves vizsgálatomban. Hajdú-Bihar, Békés, Szabolcs, Jász-Nagykun-Szolnok és Somogy megyében a vizsgálati mintában részt vevő 300 pedagógus 79 kérdésre adott válaszai nagy segítséget adtak a problémakör megismeréséhez, a helyzetkép felvázolásához, illetve az elmozdulás szükséges irányainak megjelöléséhez.

A vizsgálat előzményeként említendő az 1970-es években Tánzos Gábornak (1973.) és Károlyi Ágnesnek (1974.) pedagógusok körében végzett vizsgálatait, az 1980-as évek közepén Supp Györgynének (1986., 1987.), s az 1990-es évek elején Lőrincz Juditnak és Vidra Szabó Ferencnek (1994.) tanítójelöltek körében végzett kutatásait.

Először a mintáról néhány bevezető adat. A tanítói (pedagógusi) pálya közismert elnöiesése megmutatkozik a vizsgáltak körében is: a felmérés egészében résztvevők 96%-a nő, 76%-uk családban él, 45%-uk két, 27%-uk egy gyermeket nevel. Ez a tény már jelzi a később kirajzolódó problémákat, mint pl. a család, a gyermeknevelés, a háztartás gondja, a jelenlegi hagyományos társadalmi, családi munkamegosztás szerint a nő-feleség-anya gondja, s ez jelentős figyelmet, időt, energiát von el a szakmai tevékenységtől, s az ezzel immanensen összefüggő művelődési tevékenységtől.

A vizsgált személyek életkori megoszlására országosan jellemző a 30–40 év között levők dominanciája (36%), a pályakezdők (27%) és a 40 év fölöttiek (23%) megközelítőleg azonos aránya. A nyugdíjhoz közel állók, illetve a nyugdíjkorhatárt meghaladók 14%-kal zárják a sort.

A pedagógusok iskolai végzettségét vizsgálva: 67%-uk tanítóképző főiskolán szerzett diplomát, 18%-uk középfokú tanítóképzőt, 6%-uk tanárképző főiskolát végzett, s 7%-uk képesítés nélkül tanít. Ezek az arányok igen kedvezőek, ugyanis a pedagógusok több mint 2/3-a rendelkezik a relatíve legkorszerűbb felkészültséggel és szemlélettel, így nyitott, aktív jelenlétük termékenyítőleg hathat annak a pedagógusközösségnek egészére, amelyben dolgoznak. Kollegáik gazdag szakmai, módszertani tapasztalatai s a friss erő együtt alkalmassá teheti e közösségeket feladataik ellátására. A képesítés nélküli alkalmazás kényszere a gyermekek létszámcsökkenésével remélhetően azóta megszűnt.

A pedagógusok szakmai igényességének egyik mutatója a továbbképzéseken való részvétel. A vizsgálat időszakában az országos minta minden településtípusban csaknem azonosan, 25%-ban élt e lehetőséggel, főképpen szakjellegű, illetve intenzív szervezett pedagógusképzési formákhoz kapcsolódva.

A pedagógusok tevékenységük legfontosabb részeként az oktatást (34%) tekintik, ezt követi ugyancsak kiemelt helyen a nevelés (32%). Ez a sorrend nem felel meg a korszerű szemléletnek, azonban az ismeretátadás közismerten preferált gyakorlatára utal. A feladatok között jóval kisebb mértékben, de számon tartják a gyermekekkel való tanórai és tanórán kívüli személyes kapcsolat-tartást (14%), az önművelésre való felkészítést (6%), az ifjúságvédelmet (6%), a könyvtári munkát (5%) és a tehetséggondozást (3%).

A nevelési, oktatási feladatok, problémák megoldásában általában a kollégák között alakul ki véleménycsere; az iskolavezetés, a szaktanácsadók kevésbé igénylik a pedagógusok ilyen irányú aktivitását. Ez a helyzet nem ösztönzi a tanítókat a naprakész tájékozottságra, önművelésre, szakmájukat megújító próbálkozásokra. Esetenként nyilvánvaló, hogy a sikeres, főként módszertani újításokat nem nézik jó szemmel, nem segítik eléggé, így aztán dominál a „járt utat a járatanért” fel nem cserélődő, maga körül nyugalmat kívánó pedagógusi magatartás.

Az év 10 hónapjára vonatkozóan a tanítók napi időmérlegének vizsgálatából kiderül, hogy iskolai elfoglaltságuk átlagosan 6 óra, a felkészülésre fordított időátlag 1,5 óra, társadalmi feladatok ellátására átlagosan 0,5 órát áldoznak. A háztartás vezetése, a gyermekek nevelése átlagosan 6 órát vesz igénybe, a szabadidős tevékenységekre átlagban 2 órát fordítanak. Ezek az arányok módosulnak a pályakezdők körében, ahol a szabadidős tevékenységekre fordított idő magasabb (átlag, 2,5, illetve 4 óra), ezt a háztartás és gyermeknevelés még kevésbé jelentkező gondja teszi lehetővé. Úgy tűnik, ezen az időmérlegen belátható időn belül jelentős módosulás nem várható, a művelődésre fordítható átlag napi 3,5 órának és a nyári szabadság gazdaságos felhasználásának elégnek kell lennie az általános informálódáshoz, a szakmai és általános műveltség megfelelő gyarapításához.

Nézzük meg, hogyan értelmezik, mire használják a tanítók a munkájuk végzéséhez szükséges felkészülésre fordított időt! A felkészülési idő 3/4 részében óravázlatot írnak, füzeteket, feladatokat javítanak, szemléltető anyagokat készítenek. Átlagosan 15 percet fordítanak szakkönyvek, szakfolyóiratok tanulmányozására, a fennmaradó időt a tanórák anyagának átnézésével, taneszközök előkészítésével, adminisztrációval töltik.

A tanítók szakmai feladatuknak megoldásakor elsősorban szakkönyveket, kézikönyveket és folyóiratokat használnak, törekednek az önálló feladatmegoldásra. Vannak azonban még szép számmal olyanok is – főképp az idősebb korosztályból –, akik megpróbálják megkerülni ezt a munkát, s a feladat adójától, kollégától, baráttól próbálják megszerezni a szükséges információkat. Könyvtárhoz – a mintavétel alapján kitűnik – csak mintegy 5%-a fordul segítségért, s ez

azt mutatja, hogy a könyvtár nyújtotta lehetőséggel még kevésbé élnek, illetve a könyvtáros személyét még nem fogadják el a tanítók, ezért tanítványaiknak sem adnak önálló kutatást igénylő feladatokat, nem inspirálják őket a könyvtár használatára.

A művelődésre legtöbb alkalmat a szabadidős tevékenységek nyújtanak. A tanítók szabadidejükben leginkább olvasni szeretnek, s ezzel szinte azonos mértékben főzni, sütni. Szabadidejüket az időráfordítás és a kedvtelés sorrendjében a következőkkel töltik el: családi együttlét, tévézés, zenehallgatás, kirándulás, kötés, kertészkedés, társaság, varrás, utazás, séta, tánc. Az otthonokban kivétel nélkül megtalálható a rádió és a televízió, kevés kivétellel a lemezjátszó és magnetofon, s a családok 1/3-a videoval is rendelkezik. Általában jellemző a szabadidő családi körben, az otthonon belül való eltöltése, alkalmanként látogatják a színházi előadásokat, akkor is, ha a településen van erre lehetőség. A mozi szerepét szinte teljesen átvállalta a tévé, múzeumok, kiállítások, hangversenyek látogatása szinte elenyésző a mintavétel adatai szerint. Ez az általános tanítói életvitelre jellemző, megfelel értékrendjüknek és a hagyományos női szerepeknek.

A tanítók olvasásának vizsgálata, mint munka- és szabadidős tevékenység, kiemelten fontos művelődésük szempontjából. A minta szerint tájékozódó jellegű olvasásra a tanítók naponta átlagban 25 percet fordítanak, szórakozó jellegű olvasásra 30 percet.

Házi könyvtáraikban átlagosan 250 kötet könyv található, a konkrét kötetszámok 0–500 között mozognak – a megkérdezettek 27 %-ának csak 0–50 kötet közötti saját könyve van! Az 1970-es évek vizsgálatai átlagosan 200 kötetet jeleznek, az eltelt 20 évben e tekintetben sem történt lényeges fejlődés a tanítók körében, bár a könyvtárak csak a legutóbbi időben emelkedtek jelentősen. Ez a helyzet a tanítók igénytelenségéről tanúskodik, még akkor is, ha könyvhasználattal pótolhatták a hiányokat.

A házi könyvtárak összetételére jellemző a szépirodalom dominanciája, ezen belül is a regények és az ifjúsági irodalom jelenléte, csak néhány verseskötet található a gyűjteményekben. A pedagógiai, pszichológiai szakirodalom 10, az ismeretterjesztő irodalom átlagosan 40, míg a kézikönyvek átlagosan 15 kötettel részesednek az otthoni könyvtárakban. Az adatok hagyományos szemléletet tükröznek e kérdésben is, illetve arról tanúskodnak, hogy a tanítók otthon kevésbé foglalkoznak szakmai tevékenységgel.

A könyvtárakat a házi könyvtárak „meghosszabbításaként” is számon szoktuk tartani. Jelen esetben, amikor nyilvánvaló, hogy az otthoni könyvtárak nem felelnek meg sem a szakmával való lépéstartás, sem az általános műveltség építése követelményeinek, fokozott szerepet kell vállalniuk a könyvtáraknak a tanítók művelődésében. Mi a helyzet e kérdésben? A minta 2/3-ad része a lakóhelyéhez közel lévő közművelődési könyvtár tagja, megközelítően 5%-a ezen kívül valamely szakkönyvtárnak is használója. Országos méretekben gondot jelent, hogy iskolai könyvtárnak csak a mintában szereplő minden 9. (!) pedagógus tagja. Ennek okai között szerepelhet az iskolai könyvtárak hiánya, illetve nem kellő felszereltsége és működése, amely a pénz hiányán túl az iskola, a fenntartó helytelen szemléletét is tükrözi. További probléma lehet az iskolai könyvtárosok szakképzetlensége, mely remélhetően az 1993. évi közoktatási törvény rendelkezése alapján belátható időn belül megszűnik. Nem szabad felmenteni azonban az egyes pedagógusokat sem az iskolai könyvtárak elkerülése miatt, hiszen azok fejlődése, fejlesztése elsősorban használatuk, illetve az irányukban megfogalmazott elvárások függvénye. A helyzetképhez hozzátartozik, hogy a tanítók 12%-a egy könyvtárnak sem tagja!

A könyvtár használatát nemcsak felkeresése gyakoriságán lehet mérni, hanem azon is, hogy milyen szolgáltatásokat vesz igénybe az olvasó. A tanítók dominánsan a kölcsönzés lehetőségével élnek (74%), egyharmaduk alkalmanként a helyben olvasás keretében folyóiratokat, kézikönyveket is használ.

Katalógusokat, bibliográfiákat csak minden 17., illetve 25. tanító használ, a tájékoztató szolgálatot (referens szint!) minden 18. tanító veszi igénybe.

Irodalomkutatás, zenehallgatás, könyvtári rendezvényeken való részvétel, stb. egy-egy említés szintjén szerepel csak a mintában. A könyvtárhasználatnak ez az alacsony szintje nemcsak a tanítók egyéni problémája, hanem ez azzal is együtt jár, hogy nem tartják fontosnak a könyvtári szolgáltatások megismerését és használatát, így tanítványaiknak sem közvetítik a helyes szemlélet és ismereteket.

Olvasmányválasztásuk alapvető szempontja az egyéni érdeklődés, amelynek az esetek többségében a szórakozás, kikapcsolódás a célja. A munkához kötődő olvasmányok az összes olvasmány mennyiség 13%-át képezik. Leggyakrabban regényeket, életrajzokat, útleírásokat, szakácskönyveket olvasnak, helyesírási és értelmező szótárt forgatnak. Elvértve vesznek kézbe drámát, verseskötet, térképet, adattárakat, képzőművészeti albumokat. Legszívesebben a közepes terjedelmű, időrendi cselekményű, sok párbeszédet tartalmazó, jól végződő, lezárt történeteket olvasják. Olvasmányaikról nem készítenek feljegyzéseket. A periódikák közül a Nők Lapja, Családi Lap, megyei napilap, A tanító a leolvasottabb, a Köznevelést csak minden 6., a Módszertani Közleményeket minden 16., a Pedagógiai Szemlélt minden 22. tanító olvassa.

A tanítók műveltségüket, önművelésüket kritikusan szemlélik, annak szintjét dominánsan közepesnek, hiányosnak ítélik, 22%-uk minősíti jónak, megfelelőnek. A hiányosságok okait a megkérdoztetek főként az idő hiányában látják. Problémaként említik az izlésüknek nem megfelelő színház- és moziműsorokat, s a kulturális célokra fordítható pénz mennyiség csökkenését. Jelentős okként szerepelnek a háztartással kapcsolatos feladatok, melyek időt, erőt, energiát vonnak el a művelődéstől. Jó néhányan azonban kritikusan bevallják kényelemszeretetüket, lustaságukat is.

Összefoglalásként megfogalmazható, hogy a közoktatás előtt álló feladatok megoldása az egyes pedagógusoktól, az adott iskolák pedagógusközösségeitől és a pedagógusképző intézményektől nagyobb szakmai felelősséget, nyitottságot, igényességet, aktivitást, együttgondolkodást igényel. Minden egyes pedagógust érdekeltté kell tenni a nevelés-oktatás hatékonyságának növelésében, a tanulói személyiségek komplex fejlesztésében. Minden tapasztalatra, értelmes elgondolásra szükség van, különösen az alapozás idején, a 6–10 éves gyermekek helyes indításában. Mindez nem engedi meg a kényelmet, feltételezi a szellemiekben folyamatosan gyarapodó értelmiségi életmódot, a tanítói pályakép ártértékelését.

A pedagógusok alapvető feladata a műveltségközvetítés, amelyben egész személyiségükkel, magatartásukkal részt vesznek. Minél műveltebbek, annál nagyobb hatáskörrel képesek közvetíteni a műveltséget. A jelen és a jövő társadalmának kulcskérdése pedagógusainak szemlélete, magas szintű általános és szakműveltsége, megfelelő etikai magatartása. A pedagógusok, a minden értéket előállító ember komplex nevelésében döntő szerepet játszanak, így meghatározzák a társadalom fejlődésének irányát és ütemét. Ezért a társadalomnak meg kell adni a pedagógusok számára deklarált fontosságuk helyett a kontraszelekció ellenében ható valóságos rangot, hogy azok válasszák hivatásként, akiknek immanens igénye a teljesítményképes tudás folytonos gyarapítása, illetve továbbadása.

IRODALOM

- Károlyi Ágnes: Pedagógusok –információ– könyvtár, Bp. 1974. NPI.
Nemzeti Alaptanterv, 5. változat. Vitaanyag, MKM. 1994.
Supp Györgyné: Tanítójelöltek könyvtárhasználati kultúrája, Felsőoktatási Szemle, 1986. 5. sz.
Supp Györgyné: Tanítójelöltek ismeretszerzésének jellemzői és fejlesztésének lehetőségei, Felsőoktatási Szemle, 1986. 10. sz.
Suppné Tarnay Györgyi: Tanítójelöltek kulturális tevékenysége, Kultúra és Közösség, 1987. 2. sz.
Szóvényi Zsolt: Pedagógusképzés, fejlesztés „pedagóguskutatás” nélkül?, Felsőoktatási Szemle, 1987. 5. sz.
Tánczos Gábor: Mit olvasnak a pedagógusok?, Valóság, 1973. 2. sz.